

BRANIMIR GLAVIČIĆ
Sveučilište u Zadru
Odjel za klasičnu filologiju
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2, HR – 23000 Zadar

NEKOLIKO NAPOMENA O PREVOĐENJU ANTIČKIH STIHOVA NA HRVATSKI U IZVORNIM MJERILIMA

Registriraju se najnovija dostignuća tradicionalnoga prijevodnog heksametra te određuju norme prevođenja brojnih drugih stihova polimetričkoga Teokrita prvi put prevedenih u nas s primjerima.

KLJUČNE RIJEČI: *naslov, prijevodi i heksametar, elegijski distih, stihomitija, dijereze i cezure, silazni i uzlazni ritam*

Prevođenje antičkih tekstova u Hrvata ima dugu tradiciju. Podsjetimo se samo da je već otac hrvatske književnosti Marko Marulić preveo 1500. godine svjetski bestseller *De imitatione Christi*, koji se pripisivao Tomi Kempenskomu, pod naslovom *Od naslidovanja Isukarstova*. I poetski su se tekstovi rano prevodili, a po zahtjevima tadašnje struke, duboko u 19. stoljeću, uobičajenim stihom u dotičnom narodu. A to je u nas narodni deseterac. Tako se tim stihom, bez obzira na vrstu, prevodila u nas antička poezija, i epika i lirika. Poslije su se zahtjevi struke postrožili pa se tražilo da se, u jeziku gdje je to moguće, prevodi stihom koji će ritmom biti što bliži izvorniku: u nas, dakle, izvorni heksametar prijevodnim heksametrom.

Tako su u nas nastali krajem 19. i početkom 20. stoljeća klasični i dosad nenadmašni prijevodi Homera i Račevi grčkih scenika. Međutim, budući da je novostvoreni prijevodni heksametar stvarao nedovoljno verziranim prevoditeljima znatne teškoće, umjesto njega upotrebljavali su se na širem štokavskom području povremeno razni drugi stihovi: hendekasilab (za Lukrecijev spjev *O prirodi*), rimovani dvanaesterac (za Boškovićeve *Pomrčine sunca i mjeseca*) ili heksametar, ali rimovani (za Vergilijevu *Eneidu*), što je sve neprimjereno antičkom heksametru. Najposlije je tijekom 20. stoljeća prevođenje antičkim stihom gotovo posve napušteno, a na scenu je stupila neprovjerljiva "ritmička" proza koja je prevoditelje oslobodila svih antičkih spona pa je svatko, idući linijom manjeg otpora, prevodio kako je htio; naravno, žrtvujući bitnu dimneziju antičkoga djela - stih - koju nije bilo moguće ničim drugim nadoknaditi. Tako su upravo nastale u nas neke antologije koje pokazuju u odnosu na Maretića nazadak od stotinu i više godina.

Međutim, istini za volju treba reći da određenih kolebanja nalazimo i u klasika Maretića. Za to navodim sljedeći primjer: početni stih *Ilijade* "Mênin, áeide, theá" najprije je preveden kao: "Srdžbu, o boginjo, poj", čime je gotovo u cijelosti očuvan ritam izvornika (osim što je između posljednje i pretposljednje riječi dijereza, a u izvornom stihu cezura). To je poslije promijenio u: "Srdžbu, boginjo, pjevaj" s ovim razlikama: muška je cezura zamijenjena ženskom, uz jednu uvedena je i druga dijereza, između prve i druge stope, početna je trosložna stopa zamijenjena dvosložnom – sve zbog standardnijeg glagola *pjevaj – poj*. Ali je u biti njegov stih još uvijek pravilan.

Danas se znanost prevođenja vraća Maretićevim principima. A jedan od njegovih glavnih zahtjeva bio je taj da svaki heksametar mora imati bar jednu cezuru. Ona mu osigurava potrebnu fleksibilnost, jer stih do cezure pokazuje silazan, a od cezure do kraja uzlazan ritam. Međutim, upravo u tome naši prevoditelji često griješe pa oblikuju stih od samih dijereza i stih jednolično klapara jer pokazuje nedostatak ritma te se označuje kao hiporitmički.

Znanost je istraživanja i izvornoga i prijevodnog heksametra u tolikom razdoblju od stotinu godina, naravno, napredovala, kako drugdje tako i u nas, pa smo i mi pošli dalje od Maretića. Evo nekoliko primjera!

Poznato je da u Homera ima znatan broj stihova s dvosložnom pretposljednjom stopom, tzv. versus spondiacus, što ih Maretić kao takve nije prenosio. Mi ih, naprotiv, uvodimo. Npr. Marulić, *Dav.* X 294:

Kako je zabrinut odveć za lijepoga /Àpšalòma/.

Maretić nikad ne stavlja jednosložnu riječ na kraju heksametra, ali nju nalazimo u Grka i Rimljana u određenom broju primjera, pa je i mi unosimo. Npr. Bošković, *Pomrčine* II 253:

Kol'ko se na nebu diže i Venera, Jupiter, Mars /i/
Lijeni Saturn...

Napose me je zaintrigirao jedan čest dio antičkoga heksametra, i grčkoga i latinskoga, ispred i iza središnje cezure: tzv. molos, tj. riječ ili sintaktička skupina od tri duga sloga. Kada se nađe iza cezure, molos se lako prenosi i u naš heksametar jer mu je naglasak na srednjem slogu, npr. Marulić, *Dav.* I 94:

Njegov je podignut dom /unútar/ betlemskih zida.

Međutim, kada se molos nađe ispred cezure, tu ima problema: takav molos ima u izvornome stihu dva naglasaka: prvi na prvom, a drugi na trećem slogu, što je u nas moguće adekvatno prevesti samo unošenjem triju jednosložnih naglašenica, ali smo samo rijetko u toj mogućnosti; npr. Marulić, *Dav.* IX 255:

Ostane /još taj dan/ i neka ga s njime provede.

Ostale primjere navodim iz Teokrita, helenističkog pjesnika iz 3. st. prije Kr., pjesnika pastirskih pjesama, mima (onodobnih skečeva) i epigrama.

Što se tiče heksametra kod Teokrita, spomenimo da je taj stih, u Grka i Rimljana, najfrekventniji i u njega, a veće probleme nego u drugih pjesnika izaziva on u prevođenju tzv. stihomitije, tj. zbog česte pojave da se u dijalogu izmjenjuju čitavi ili polovični dijelovi stihova, što prevoditelja stavlja pred daljnje probleme. Kod stihomitije naime valja prevoditi striktno stih po stih te nema mogućnosti kao u drugim slučajevima da se štogod prebaci iz stiha u stih nego odlomak mora odgovarati odlomku u izvornom heksametru. Npr. *Id.* XIV 1–4:

A: Srdačan pozdrav gosparu Tiònihu. B: Tebi također,
 Èshine. Dugo te nema. A: A što te to brine?
 A: Ne idu najbolje posli. Tiòniše. B: Zato si mršav;
 Brada ti silno narásla, a kosa ti neredna posta.

Za razliku od strofe, sistem označuje dulji niz istovrsnih stihova, a jednom se u Teokrita između jampskih trimetara nađe daktilski heksametar: *EP.* XXIV 1–5:

To stari bjehu Apolónu darovi:
 I jedan temelj mlađi je od dvanaest.
 I òd sedam, i òd pět, i od dvanaest.
 Ovaj pak mlađi jest i od dvjesta godina punih:
 Izáđe tolik broj kad sve se procijeni.

Daktilski je pentametar za prevođenje još zahtjevniji. To je ustvari udvostručena polovica heksametra do središnje muške cezure s jasnom tekstovnom granicom na tom mjestu. Kako u nas nema akcenta na posljednjem slogu, na tim je mjestima moguća samo jednosložna naglašenica, a takvih je ograničen broj, i kod čitanja, bez obzira na sintaksu, cezura mora biti jasno označena kako se ne bi poremetio ritam stiha.

Pentametar se uvijek javlja u ministrofi s heksametrom, u tzv. elegijskom distihu, a pravo mu je mjesto u Teokrita u epigramima. Npr. *Ep.* XXV 1–2:

Čovječe, čuvaj svoj život i nemoj u nevirijeme nikad
 Plovit! I tako je već – čovjeku nedugi vijek.

Sasvim je izuzetno što je jednom dulji niz elegijskih stihova, *Id.* VIII 33–60, umetnut u Teokritovu heksametarsku idilu.

Ostala se mjerila javljaju u Teokrita stihički pojedinačno:

- jampski hromac: u posljednjoj se stopi ritam mijenja, jer umjesto jamba stoji trohej; kod toga je u nas daljnje ograničenje: treći slog od kraja ispunja jednosložna naglašenica, radi markiranja namjerno poremećena ritma. Npr. *Ep.* XIX 1:

Hipònakt pjesmotvorac /tu/ leži.

- jampski katalektički dimetar: "O mrtvom Adoniju" 15–16:

A zvijer korača plaho
 Jer Kiterke se boji.

- safički 14-erac: *Id.* XXIX 1:

Dragi dječaće, kažu: "U vinu je istina."

- veći asklepijadski stih: to je u Teokrita prevodilački najzahtjevniji stih: zahtijeva, na naznačenim mjestima, tri jednosložne naglašenice. Npr. *Id.* XXVIII 1:

Preljâ družice /ti/, preslica /oj/, sjajne Atene /dar/.

U strofama dolaze:

- reizianum: kratki završni stih u strofi od dva stiha, kojoj su 2, 4, 6, 8 i 10 reizianum, 1, 5 i 9 trohejski katalektički tetrametar, a 3 i 7 jampski trimetar: *Ep.* XVIII 1–10:

Taj je jezik dorski ì tāj - čovjek tu komèdijù
Izumje Epìharm.
O Bakhe, brončan kip ti mjesto pravoga
Posvetiše, tako
5 Koj' u Sirakuzi žive, gòrostāsan to je grad,
Čovjèku zemljaku,
Za mnoštvo mudrih riječi misleć tî mu dâ
Po zasluzi plaću.
Jer za život štošta vrijedno - reče on dječacima.
I vel'ka mu hvala.

- jampski trimetar: to je najredovitiji stih grčke drame, a u Teokrita se javlja samo u strofama: od dva stiha kao prednji stih, donji je falečki 11-erac: *Ep.* XVII 1–2:

Promotri deder ovo, stranče, ovaj kip
Pomno pà kad se vratiš kući reci.

Jampski se trimetar nalazi i u spomenutom epigramu XVIII kao prednji stih, 3 i 7, koji se izmjenjuje s trohejskim katalaktičkim tetrametrom (v. pod reizianum).

Također jampski trimetar nalazimo i u strofi od tri stiha kao srednji stih, u kojoj je završni jampski katalektički trimetar, a kao prednji tzv. arhilohej – složen od daktilskoga dimetra s itifalikom, trohejskim dimetrom skraćenim za cio trohej: *Ep.* XXI 1–3:

Stani i pogledaj ti Arhilohe, pjesnika tog starog,
Što pisa jambe, komu slava beskrajna
Po zemlji prođe gdje je noć i zora.

- falečki 11-erac: prvi put je preveden na hrvatski u Proslovu Otmice Kerbera J. Bunića (g. 1978) 1–4:

Pafsku boginju koja gaj Kitére
I idalijske štiti šume - krase
Iste božice koje i Apóla,
Muze, Pàladu, a i oca Bakha...

U Teokrita se falečki 11-erac javlja dvojako: ili silabički, *Ep.* XXII 1–3:

Sina Zeusova ovaj čovjek nema,
Toga borca sa lavom, brze ruke,
Prvi od davnih pjesnika prikaza...

Ili u strofi od dva stiha kao prednji stih, a arhilohej kao donji, *Ep.* XX 1–2:

Mali podiže Medej tračkoj svojoj
Dojilji spomenik grobni kraj puta - i napisa: Kliti.

Na koncu spomenimo da među Teokritovim pjesmama nalazimo i jednu enigmatski i figurativno komponiranu pod naslovom "Siringa". Riječ je zapravo o Panovoj višecijevnoj svirali. Pjesma je sazdana u deset daktilskih dvostihova, od kojih se po dva heksametra postupno skraćuju po pola stope do katalektičkoga dimetra. Zbog izvještane kompozicije prevodilački je u izvornom ritmu jedna od najzahtjevnijih. Npr. 1–2, 19–20:

Supruga Nikoga bješe i majka Dalekoborca
Dojilji brzog goniča porodila mjesto stijene

.....

Lijep joj je glas
Neviđen stas.

Toliko samo za ovu prigodu. Potpuniji će dojam, naravno čitatelj moći steći pozorno listajući cijeloga Teokrita koji je nedavno izišao iz tiska (Demetra, Zagreb, 2009).

SOME REMARKS ON TRANSLATING ANCIENT VERSES INTO CROATIAN IN ORIGINAL METRES

SUMMARY

The latest achievements in the traditional hexameter translation are given and the norms are established for translating a number of other verses by the polymetric Teokritos, for the first time translated in our country, with examples.

KEY WORDS: *title, translations and hexameter, elegiac couplet (distich), and others, stichomythia, diarese and caesurae, falling and rising rhythm*

